

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ВЗАЄМИНИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ ГАЛИЧИНИ І НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В АВСТРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У XIX – на початку XX ст., коли етнічні українські землі перебували під владою двох імперій – Російської (Наддніпрянська Україна) та Австрійської (Австро-Угорської), розгорнулося національне відродження (модерне націотворення). Зусиллями місцевої інтелігенції відбувалося формування модерної української національної самосвідомості, уявлення про соборність (національну єдність) України. Стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського, були особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів обабіч австро-російського кордону. Обрана тема привертала увагу українських і зарубіжних науковців¹, зокрема автора цієї статті², але й до сьогодні вона є актуальною науковою проблемою.

¹ *Возняк М.* Епізоди культурних зносин галицької і російської України в 1-шій полов. XIX в. / М. Возняк // Фільологічний збірник пам'яті К. Михальчука. – Київ, 1915. – С. 56–100; *Студинський К.* До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / К. Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – Київ, 1928. – Кн. 2. – 46 с.; *Дорошенко В.* Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною / В. Дорошенко // Альманах “Нового часу” (“Календар для всіх”) на рік 1938. – Львів, 1937. – С. 37–46; *Качмар Л.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття / Л. Качмар. – Львів, 2002. – 155 с.; *Єсельчик С.* Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Єсельчик. – Київ, 2010. – 272 с. та ін.

² *Райківський І.* Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття / І. Райківський. – Івано-Франківськ, 2012. – 932 с.; *Його ж.* Ідея української соборності в півавстрійській Галичині (XIX – початок XX століття) / І. Райківський. – Івано-Франківськ, 2016. – 392 с.; *Його ж.* Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр. / І. Райківський // Український історичний журнал. – Київ, 2009. – № 1. – С. 39–55; *Його ж.* Ізмаїл Срезневський та Галичина / І. Райківський // Дриновський збірник [Дриновски сборник]. – Харків; Софія, 2013. – Т. 6. – С. 42–46; *Його ж.* Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу “Правда” (1867 – початок 1870-х років) / І. Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Ю. Сливки. – Львів, 2015. – С. 69–82; *Його ж.* Взаємини П. Куліша з галичанами в 1870-х рр. / І. Райківський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2015. – Вип. 1. – Част. 1. – С. 44–50; *Його ж.* Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України на початку XX століття / І. Райківський // Україна: культурна спадщина, національна

В українській політичній термінології національна єдність, що є однією з основоположних складових національної ідеї, трактується як “соборність”. Втілення ідеї національної єдності України видавалося проблематичним навіть на зламі XIX–XX ст. Про це, зокрема, відверто писав І. Франко в 1900 р., що ідеал національної самостійності “з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого”, водночас закликав “вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього...”³. Існування потенційної небезпеки розколу двох “гілок” українського руху визнавав М. Грушевський у статті “Галичина і Україна” (1906). “Що Україна російська й Галичина, навіть як не старатися умисне про їх відокремлення й розлуку, а тільки залишити всякі заходи до їх зближення, практиковані дотепер, та пустити їх іти кожною своєю дорогою, – пішли б усе далі й далі від себе, се річ зовсім ясна”⁴, – писав він. Ідея соборності України була проголошена на уламках Російської та Австро-Угорської імперій у січні 1919 р. в Акті злуки УНР і ЗУНР, що стало результатом багатолітнього процесу кристалізації української національної самосвідомості, зокрема в півдні Галичини.

Інтерес наддніпрянських діячів до Галичини проявився на науковому етапі національного відродження в першій половині XIX ст. Услід за “Історією русів” перші фахові узагальнюючі дослідження з історії України Д. Бантиша-Каменського (“Історія Малої Росії”, 1822 р.) та М. Маркевича (“Історія Малоросії”, 1842–1843 рр.), хоч і не давали чіткого територіального “уявлення” про українські землі, однак обстоювали етнічну спорідненість між Наддніпрянщиною і Галичиною. У контексті висвітлення історичних подій автори згадували про Галичину як про невід’ємну частину русько-українського простору. Дослідники українського фольклору М. Максимович, П. Лукашевич та ін., поряд з народнописенною творчістю з Наддніпрянщини, друкували пісні з Галичини. Зокрема, у першій частині збірки П. Лукашевича “Малоросійські і червоноруські народні думи і пісні”, виданій у Петербурзі 1836 р., вперше містилися фольклорні записи, зроблені як на підросійській Україні (в Полтавській губернії), так і в Галичині, по обидва боки австрійсько-російського кордону. “... Нравы и обычаи ихъ (галичан – *І. Р.*), – писав П. Лукашевич, – ни сколько не разнятся отъ малороссіянь; нарѣчіе ихъ есть также малороссійское”⁵. Серед перших

свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 26. – С. 117–132; *Його ж.* Михайло Максимович і Галичина / І. Райківський // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2015. – № 9(342). – С. 58–64; *Його ж.* Гуцульщина – місце відпочинку й творчості видатних українських діячів з підросійської України на початку XX ст. / І. Райківський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2015. – Вип. 7(308). – С. 26–32; *Його ж.* Внесок Володимира Антоновича в українське національне самоусвідомлення галичан останньої третини XIX – початку XX століття / І. Райківський // З історії західноукраїнських земель. – Львів, 2015. – Вип. 10–11. – С. 133–154 *та ін.* Науково-популярний варіант цієї статті *див.*: Райківський І. “Руський з руським повітався...”. Взаємини українських діячів Галичини і підросійської України в XIX – на початку XX ст. / І. Райківський // Проект “Україна”. Австрійська Галичина / [автор-упорядник М. Р. Литвин]. – Харків, 2016. – С. 161–190.

³ Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С. 77.

⁴ Грушевський М. З біжучої хвилі. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. / М. Грушевський. – Київ, 1907. – С. 122, 123.

⁵ Лукашевич П. Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / П. Лукашевич. – С-Петербургъ, 1836. – С. 106, 107.

мовознавців був М. Максимович, що вважав українську мову (“южнорусській языкъ”) самобутньою, окремою від російської і польської мов, з двома нарідчями – малоруським і червононоруським – галицьким⁶.

Серед наддніпрянських діячів до М. Драгоманова “найбільш розвинений погляд на Галичину” мав видатний вчений М. Максимович⁷. У другому випуску альманаху “Кієвлянинъ” 1841 р. він опублікував статтю, в якій зробив аналіз літературної діяльності “на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ”. Автор схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників М. Устияновича, І. Могильницького та інших, написані народною мовою, особливо виділив альманах “Руської трійці” “Русалка Дністровая” 1837 р., що відзначався загальнослов’янською тенденцією “къ своенародности” й започаткував нову українську літературу в Галичині⁸. Наукова зацікавленість наддніпрянської інтелігенції Галичиною виростала із слов’язознавства, прагнення глибше пізнати слов’янський світ. Однак українські діячі до середини ХІХ ст. мали надто загальне уявлення про Галичину. “Народ, очевидно, нічого не знав, а інтелігенція (Наддніпрянщини – *І. Р.*) мала неясне поняття про Галичину, – згадував В. Дорошенко, уродженець Полтавщини, – як край населений словянським племенем «руссиновъ», ніби споріднених із «русским» народом великого російського царства, але що це за племя, – 99 % «малоросов» (офіційна назва українців у Російській імперії – *І. Р.*) знало дуже мало”⁹.

Початок більш-менш регулярних контактів із галичанами поклали в 1830–1840-х роках М. Максимович, О. Бодянський, П. Лукашевич та І. Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині відповідно в 1839 і 1842 рр.). У листах до галичан, передусім діячів “Руської трійці” Я. Головацького й І. Вагилевича, Д. Зубрицького, вони заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою, обмінювалися книжками і відомостями про національно-культурне життя. “Спасибіг вам, українцям, – писав Я. Головацький П. Лукашевичу 1 (13) липня 1840 р., – що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур’янами, але ще живим ... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб”¹⁰. У листі до О. Бодянського Я. Головацький стверджував восени 1843 р.: “... Усе то більше розпространяється дух руський”, закликаючи надсилати літературу з Наддніпрянщини в Галичину “для голодних бідняків, що для них всяка руська книжка – невидальщина”¹¹. Інтерес до Великої України впливав з

⁶ Собрание сочинений М. А. Максимовича. – Київ, 1880. – Т. III: Языкознание. История словесности. – С. 190, 232.

⁷ Масненко В. Галичина у візії наддніпрянських українофілів 1840–1860-х років: імперативи Михайла Максимовича / В. Масненко // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań: w 3 t.* / [praca zbiorowa pod red. A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaskilniaka]. – Rzeszów, 2011. – Т. 2. – С. 89.

⁸ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червононорускихъ / М. Максимовичъ // *Кієвлянинъ* на 1841 годъ. – Київ, 1841. – Кн. 2. – С. 119, 120, 142.

⁹ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. ХІХ в. / В. Дорошенко // *Наша батьківщина*. – Львів, 1937. – Ч. 9. – Вересень. – С. 197.

¹⁰ *Шашкевич М.* Твори / М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький / [упоряд., вступ. ст. та приміт. М. Шалати]. – Київ, 1982. – С. 308.

¹¹ Там само. – С. 310, 311.

бажання вузького кола галицьких учених і літераторів поглибити історичну свідомість, ідентифікувати місцевий варіант народнорозмовної мови. Наддніпрянсько-галицькі зв'язки, як правило спорадичні, через листування давали уявлення про єдність краю з українським (“малоросійським”) простором на сході.

Зі свого боку знайомство з творами українських учених і письменників дало поштовх до зацікавлення молоді галицької інтелігенції народознавчою діяльністю. Наприклад, у “щоденнику” читального залу бібліотеки Інституту Оссолінських у Львові збереглися відомості про видачу книг студентам Львівського університету М. Шашкевичу, І. Вагилевичу та Я. Головацькому протягом грудня 1832 р. – жовтня 1836 р.¹² Вони кілька десятків разів замовляли фольклорну збірку М. Максимовича “Малоросійські пісні” (“Малороссийские песни”), що вийшла 1827 р. у Москві й започаткувала українську фольклористику як науку, зокрема, робили це неодноразово в грудні 1832 р. (першим взяв книжку для читання 10 грудня Я. Головацький), регулярно впродовж 1833 року і на початку 1834 р.¹³ Галичани, не маючи змоги купувати книжки з Росії в умовах цензурних перешкод і значної вартості замовленої літератури¹⁴, взялися до копіювання творів наддніпрянських авторів. Я. Головацький пізніше згадував, що у львівській бібліотеці робив виписки з книг, зокрема ще в 1833 р. переписав “весь «Сборник малороссийских песен» Максимовича..., прежде в черновую тетрадку, а потом дома переписывал начисто”¹⁵.

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника збереглися рукописні копії, зроблені Я. Головацьким (ф. 36), з “Енеїди” і “Наталки Полтавки” І. Котляревського, поезій П. Куліша, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, О. Бодяньського, М. Костомарова, П. Гулака-Артемовського, В. Забіли, М. Петренка, А. Метлинського, повісті Г. Квітки-Основ'яненка “Конотопська відьма” та ін. Інтерес Я. Головацького привернула магістерська робота О. Бодяньського (“О народной поэзии славянских племен”), захищена в Московському університеті 1837 р., з якої молодий дослідник зробив кілька виписок. Переписуванням творів нової української літератури з Наддніпрянщини займався й І. Вагилевич, правда, менш активно, ніж Я. Головацький. Зокрема, про це свідчать матеріали його особистого фонду 19 у ЛННБ ім. В. Стефаника. Серед власноруч переписаних І. Вагилевичем

¹² “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали / [упоряд. Ф. І. Стеблій та ін., відп. ред. Ф. І. Стеблій]. – Київ, 1989. – С. 18–51.

¹³ Там само. – С. 20–22.

¹⁴ Наприклад, за “Енеїду” І. Котляревського та “Історію Малої Росії” Д. Бантиша-Каменського Я. Головацький заплатив немалу суму – 29 гульденів, десь через десять місяців (!) видання з'явилися у Львові, але діячу “Руської трійці” довелося ще майже півтора роки (!) чекати дозволу від цензора на отримання замовлених книжок. “Мы ходили, узнавали, просили, ходатайствовали”, – писав у спогадах Я. Головацький на схилі віку. Однак справа рухалася надто повільно, австрійська влада і поляки, за його словами, не хотіли, щоб “галицькі русини знакомилися сь русской литературой ...” (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 36 (Головацький Я.). – Од. зб. 832. – Арк. 15 зв., 16).

¹⁵ Головацький Я. Пережитое и перестраданное / Яків Головацький // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / [упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгук та М. Г. Чернописького]. – Київ, 1965. – С. 230.

праць були уривки з “Енеїди” І. Котляревського, поезії Є. Гребінки, А. Метлинського, М. Костомарова, Л. Боровиковського тощо¹⁶. Очевидно, приклад нової української літератури і народознавчих досліджень із Наддніпрянщини спонукав “Руську трійцю” та її послідовників шукати опори в народній мові і культурі, що сприяло розвитку наддніпрянсько-галицьких зв’язків.

Однак свідомості наддніпрянських діячів першої половини ХІХ ст. бракувало розуміння поняття “Малої Русі” та її місця у “всеруському” просторі, а також інтересу до самої Галичини. Серед галичан з вихідцем із Наддніпрянщини О. Бодянським, професором Московського університету, найдовше листувався Я. Головацький. Особиста зустріч між ними відбулася лише 1867 р. у Москві, але кореспонденція почалася на 24 роки раніше і тривала (з невеликою перервою) до смерті О. Бодянського в 1876 р.¹⁷. Під час наукової подорожі по слов’янських землях влітку 1842 р. до Галичини приїжджав І. Срезневський, де мав зустрічі з місцевими діячами. З нагоди ближчого знайомства Я. Головацький присвятив тому поезію, в якій домінує мотив єдності українського народу, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучав у творчості галицьких письменників:

Руський з руським повстрівався,

Руський з руським повітався...

Хоч з далекої України,

Хоч з далекої родини –

Вже один другому брат!¹⁸.

Переломною подією в розвитку української національної ідеї, що мала визначальний вплив на наддніпрянсько-галицькі взаємини, стала діяльність Т. Шевченка і кирило-мефодіївців у 1840-х роках. Таємне Кирило-Мефодіївське братство поставило вимогу незалежності України з демократичним ладом у союзі слов’янських народів, що суперечило конформістській моделі “малоросійства”. Братчики бачили в Галичині невід’ємну частину русько-українського простору, несумісного з імперською ідеологією Росії. Найвидатніші діячі братства знали про “Русалку Дністровую”, з іншого боку, їх творчість привернула увагу діячів “Руської трійці” на початку 1840-х років¹⁹. Відомості про Т. Шевченка, П. Куліша і М. Костомарова доходили до Галичини, але до початку 1860-х років не мали відчутного впливу на культурне життя краю²⁰. З розгромом кирило-мефодіївців російський уряд, який досі толерантно ставився до малоросійського культурного руху, почав розглядати місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму. Це спричинило репресії царизму проти українського руху (за винятком короточасних “відлиг”), вінцем яких стали Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 року.

¹⁶ Райківський І. Ідея української національної єдності.... – С. 258–260.

¹⁷ Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодянським. 1843–1876 / Ф. Савченко. – Київ, 1930. – 51 с.

¹⁸ Шашкевич М. Твори. – С. 221.

¹⁹ Детальніше див.: Райківський І. Ідея української національної єдності.... – С. 285–291.

²⁰ Серета О. Національна свідомість і політична програма раннях народовців у Східній Галичині (1861–1867) / О. Серета // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 205, 206.

Інтерес до Галичини з погляду панруської, східнослов'янської єдності виявляли й російські науковці. Першим російським вченим, що здійснив наукову подорож у Галичину в 1822 р., був П. Кеппен, уродженець Харкова. Метою його поїздки було збирання матеріалів про “руську” мову (“о нарѣчїяхъ руснякскихъ”) і встановлення межі її поширення й використання в Галичині²¹. Зібраний П. Кеппеном матеріал дав підстави зробити висновок про мовну спорідненість руського населення Галичини з підросійськими “малоросами”. “Въ Бродахъ я забывалъ, что нахожусь за границей, – писав він. – На улицахъ всѣ крестьяне говорили по-малороссійски”²². Ознайомленню російської громадськості з Галичиною сприяв професор історії Московського університету М. Погодін, що особисто відвідав край в 1835 та 1842 рр. Крім Д. Зубрицького, з яким у нього зав’язалися найближчі стосунки, М. Погодін листувався з діячами “Руської трійці”, цікавився науковим і літературним життям місцевих русинів. Будучи одним з ідеологів теорії російської “офіційної народності”, він бачив Росію центром слов’янського єднання, але в доповідних записках для міністра освіти Росії С. Уварова в 1839 і 1842 рр. переконував у необхідності сприяння галицько-руській літературі²³. Серед значної частини російської інтелігенції, особливо від середини XIX ст., були поширені великодержавні, українофобські ідеї.

Під час Європейської демократичної революції в 1848 р. відбулася активізація національного руху галицьких русинів, що вперше виступили з політичними вимогами. У Галичині домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала заснована в травні 1848 р. Головна руська рада (далі – ГРР), що виразно заявила про належність галичан і наддніпрянських “малоросів” до єдиного 15-мільйонного народу, відмінного від польського і російського. Однак попри поширення в тогочасному суспільстві ідеї наддніпрянсько-галицької єдності²⁴, галичанам періоду “весни народів” явно бракувало уваги до українського руху на Наддніпрянщині. Переглядаючи галицько-руські часописи в 1848–1849 рр. (крім газети ГРР “Зорі Галицької” і друкованого органу “Руського собору” “Дневника руського”, виходили часописи “Пчола”, “Новини”, а з липня 1849 р. – урядовий “Галичо-руський вістник”), І. Свенціцький зауважив відсутність хоча б однієї “мало-мальськи” важливої публікації про культурне й літературне життя “малоросів” у Російській імперії²⁵.

²¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / О. Сухий. – Львів, 2003. – С. 29.

²² Свѣнцицькій І. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси / І. Свѣнцицькій : в 2 ч. – Львовъ, 1906. – Ч. 1: Сношенія Карпатской Руси съ Россією въ 1-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – С. 123.

²³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... – С. 36.

²⁴ Свідченням цього був, зокрема, розвиток українського театру в Галичині, репертуар якого складали переважно твори наддніпрянських авторів (перша вистава – “Наталка Полтавка” І. Котляревського в червні 1848 р. у Коломії), видання кількох українських часописів, заклики до національної єдності в поезіях тощо. Показово, що К. Блонському не вдалося перевидати “Енеїду” І. Котляревського у Львові – перший твір нової української літератури, видавцям надійшло всього 20 попередніх замовлень (див.: Шурат В. Вибрані праці з історії літератури / В. Шурат / [упоряд., вступ. стаття, прим. та комент. С. Шурата]. – Київ, 1963. – С. 149).

²⁵ Свѣнцицькій І. Обзор сношеній Карпатской Руси съ Россією въ 1-ую пол. XIX в. / І. Свѣнцицькій. – Петроградъ, 1906. – С. 104.

І. Франко справедливо писав, що галичани не відчували “потреби ближчих, особистих та літературних зносин із українцями; Україна, її степи, козацтво та пісні були для них лише поетичною декорацією”²⁶.

У період відновлення абсолютизму в 1850-х роках після поразки революції відбулося послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що відзначався аполітизмом. В умовах послаблення ідейного впливу на галичан з боку Наддніпрянщини через антиукраїнські репресії російського царизму, а з іншого боку – внаслідок зміцнення позицій поляків у Галичині, що відбувалося за підтримки австрійської влади, нечисленна місцева інтелігенція відчувала зневіру і брак сил для формування літературної мови на народномовній основі. Це призвело до засилля в місцевій літературі макаронічного “язичія”, що було сумішшю місцевої руської говірки з церковнослов’янською, російською і польською мовами. Скориставшись підтримкою віденської влади, намісник краю поляк А. Голуховський в 1859 р. зробив навіть спробу переведення “руської” мови на латинку, але проти цього рішуче виступила галицько-руська інтелігенція, що стало причиною “азбучної війни”. За цих умов наддніпрянсько-галицькі контакти, що залишалися переважно на рівні листування, значно послабшали. Однак вузьке коло галицьких літераторів не втратило інтерес до української книжки з Росії, зокрема серед видань, які в 1850-х роках читали брати Яків та Іван Головацькі, були праці О. Бодяньського, М. Маркевича, І. Срезневського та інших²⁷.

Свідченням активізації взаємин з галичанами стали поїздки до Львова в кінці 1850-х років відомих наддніпрянських діячів – подружжя Кулішів і М. Маркевича. Побувавши у столиці Галичини проїздом у жовтні 1857 р., історик М. Маркевич зустрівся з Я. Головацьким, а невдовзі – з його братом Іваном Головацьким у Відні. “Время слишкомъ короткое провель я въ ихъ обществѣ, – емоційно писав І. Головацький, – но все же считаю его счастливейшимъ въ жизни моеї”²⁸. У червні 1858 р. Галичину вперше відвідав письменник П. Куліш з дружиною Ганною Барвінок, повертаючись на батьківщину з подорожі Європою. П. Куліш залишив для потреб Народного дому у Львові кілька своїх видань – роман “Чорна рада”, “Записки о Южной Руси”, де вперше використано Кулішевий фонетичний правопис (“кулішівку”) та ін.²⁹. За словами О. Барвінського, П. Куліш зробив “почин” до встановлення “сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною”³⁰. “Пособить, брате, русинам галицьким, – закликав Я. Головацький П. Куліша в листі 30 червня 1859 р., – засилить їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусідні бур’яни”³¹. Кулішеве листування з Я. Головацьким тривало до 1866 р., на перешкоді взаєминам

²⁶ Франко І. Іван Гушалевиц / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 35. – С. 36.

²⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / [видав К. Студинський] // Збірник фільольогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. 8. – С. 226.

²⁸ Там само. – С. 396.

²⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2-х т. / Є. Нахлік. – Київ, 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С. 199, 200.

³⁰ Барвінський О. Спомины з мого життя / О. Барвінський / [упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський]. – Нью-Йорк; Київ, 2009. – Т. 2. – Ч. 3–4. – С. 40.

³¹ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / [упоряд., підгот. текстів І. Пільгука та М. Чернопиского]. – Київ, 1965. – С. 294, 295.

обох діячів стала ідейна еволюція останнього на русофільські позиції. Колишній член “Руської трійці” виїхав 1867 р. до Росії, проживав у Вільно (Вільнюсі).

У взаєминах галицьких і наддніпрянських діячів перелом відбувся з середини XIX ст., що було пов’язано з активізацією двох “гілок” національного руху під впливом зовнішніх чинників – лібералізації російського царизму наприкінці 1850-х років та конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії на початку 60-х років. Діяльність українських громадівців з Наддніпрянщини, що спрямували зусилля на просвітницьку діяльність серед простолюду, ближче знайомство з творчістю Т. Шевченка мали вирішальний вплив на зародження і розвиток галицького народовства. Народовці обстоювали новочасну українську національну ідею, приналежність галичан до окремої української нації. В українському національному самоусвідомленні русинів Галичини останньої третини XIX ст. особливу роль відіграли три видатні наддніпрянські діячі: П. Куліш, М. Драгоманов та М. Грушевський. І. Франко писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українства в краї, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-х і 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського”. На думку Франка, перший напрям був “формально національним (його ще називають національно-культурницьким – *I. P.*), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним”³².

Під ідейним впливом з підросійської України народовська інтелігенція пропагувала в Галичині твори нової української літератури, наближала місцеві мовні норми до загальноукраїнських, поширювала українську історичну свідомість³³. Діяльність громад “ранніх” народовців, видання у Львові часописів “Вечерниці”, “Мета”, “Нива” і “Русалка” в 1862–1866 рр. навряд чи були б можливими без опори на літературні й наукові твори наддніпрянських авторів. У народовській пресі містилися передруки з журналів М. Максимовича “Киевлянин” (1840 і 1841 рр.) та петербурзької “Основи” (1861–1862), з яких, за висловом К. Студинського, редакція “Вечерниць” “черпала повними пригорщами”³⁴. У листі до редакції “Мети” 1863 р. П. Куліш образно звернувся до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”, висловив бажання “подивитись на галичанську Україну”³⁵. Крім народовських видань, наддніпрянці П. Куліш, О. Кониський та інші друкувалися у львівській русофільській газеті “Слово”. Наріжним каменем ідеології русофілів (їх ще називали москвофілами) була теза, що галичани – це “малоруська” частина єдиного в історичній, культурній і духовній сфері панруського, східнослов’янського простору. Між народовцями і русофілами на перших порах не існувало конфронтації, основне

³² Франко І. Українці / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 189.

³³ Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) / О. Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 379.

³⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 362 (Студинський К. – академік). – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 104.

³⁵ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, м. Київ. – Ф. 3 (Франко І. Я.). – Од. зб. 4230. – Арк. 153, 154.

питання було відмежуватися від поляків, а суперечності навколо співвідношення “Галичина – підросійська Україна – Росія” відходили на другий план³⁶.

Проголошення конституційного устрою в Австро-Угорщині 1860-х роках, що розширював права країв у процесі державного управління, мало двоякий вплив на національний рух у Галичині: він отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій, але нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації³⁷. Польсько-австрійське порозуміння і перетворення Галичини в польську автономію, а з іншого боку – Валувський циркуляр 1863 р., антиукраїнські репресії в Росії завдали потужного удару по українському русі. Зворотною стороною цього стало посилення проросійських настроїв у Галичині, що відображено в статті І. Наумовича у львівському “Слові” 1866 р. про мовно-культурну єдність населення краю з усіма “руськими”³⁸. Це засвідчило зміну ідейної орієнтації русофільського часопису в бік зближення з Росією. Наддніпрянські діячі від середини 1860-х років продовжили співпрацю тільки з галицькими народовцями, піддали критиці ідейну еволюцію русофілів. Свідченням розмежування національно-політичних сил стали суперечки навколо публікації двох приватних листів П. Куліша до Я. Головацького восени 1866 р., що розгорілися в народовській і русофільській пресі Галичини і мали відгук навіть у російській періодиці. Перейшовши на русофільські позиції, Я. Головацький виїхав до Росії, тоді як П. Куліш зблизився з галицькими народовцями і від 1867 р. взяв активну участь (як автор, публікатор чужих літературних текстів, меценат) у виданні журналу “Правда” у Львові³⁹.

Піддавши критиці діяльність галицьких народовців та їх зв’язки з наддніпрянськими громадівцями, русофіли розрізняли літературне і політичне українофільство. Якщо перше, започатковане творчістю І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського та ін., вони вважали до певної міри позитивним феноменом, що сприяв поширенню “малоросійської” літератури й діалекту, то розвиток політичного українофільства від 1860-х років – різко засуджували. Симпатії до російського царизму закривали русофілам шлях до контактів з українською інтелігенцією Наддніпрянщини⁴⁰. Щоправда, деякі контакти наддніпрянців з галицькими русофілами все ж були, проте переважно наукового характеру. Зокрема, В. Антонович під час своєї поїздки до Львова на початку

³⁶ *Чорново І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорново. – Львів, 2000. – С. 29, 30.

³⁷ Польську перевагу забезпечувала система виборів до Галицького сейму на становій основі: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму 1861 р. русини провели 49 із 150 депутатів, а з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (дев’ять послів) (*див.: Аркуша О.* Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. / О. Аркуша. – Львів, 1996. – С. 11, 14).

³⁸ Одинь іменемь многихъ. Дописи. Отъ Львова (Поглядъ въ будущность) // Слово. – 1866. – Ч. 59. – 27 липня (8 августа). – С. 1, 2.

³⁹ *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш... – Т. 1. – С. 240, 257.

⁴⁰ *Орлевич І.* Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації / І. Орлевич // Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма) / [наук. ред. І. Орлевич]. – Львів, 2016. – С. 193, 198.

1891 р. зустрівся з одним із лідерів русофілів Б. Дідицьким⁴¹. Український історик відвідав бібліотеку русофільського “Народного дому”, темою розмови, як згадував Б. Дідицький, було українське питання (“вопрось украинській”). У короткій розмові галичанин, погодившись з активізацією в краї українофільства (“партіи новоукраинской”), відкрито не виступав проти фонетичного правопису, “кулішівки”⁴². Хоча під час розмови з російським філологом А. Будиловичем Б. Дідицький був більш відвертий, вважаючи українську фонетику “настоящимъ для Руси «коренемъ зла»”⁴³. В. Антоновичу (як й А. Будиловичу) Б. Дідицький присвятив власні спогади на схилі віку, чим визнав вагомий внесок наддніпрянського історика в національний рух.

У програмній заяві народовської редакції “Правди” в грудні 1869 р. йшлося про мовно-культурну й духовну єдність галичан і буковинців із Наддніпрянською Україною: “Галичина и Буковина здужають до єдинства літературного з Україною”. Це прагнення “хочемо ми виявити и заступити перед Словьянським міром посредством нашого письма (журналу – *І. Р.*)”⁴⁴. Кулішеві контакти з народовськими діячами О. Партицьким, А. Вахнянином, братами Барвінськими та деякими іншими були досить напруженими, а на зламі 1860–70-х років відбувся їх розрив, що пояснювалося як особливостями характеру П. Куліша, так і різною ментальністю обох сторін. Проживаючи в конституційних умовах Австро-Угорщини, молоді галицькі народовці у взаєминах із наддніпрянцями схилилися до демократизму, самостійності у вчинках, тоді як П. Куліш – і в через свою вдачу, виховання та досвід роботи в умовах жорсткого адміністрування в Росії, і як старший за віком – тяжів до авторитаризму⁴⁵. Характерно, що В. Навроцький писав М. Бучинському в січні 1870 р.: “... Він нашого парламентарного языка не розуміє, так як ми – его абсолютистичного”. П. Куліш виріс у Росії, а галичани – у “свобідній” Австрії⁴⁶. Після конфлікту з П. Кулішем журнал “Правда” в середині 1870 р. на якийсь час перестав виходити.

Наддніпрянські діячі підтримали діяльність у Галичині народовського культурно-освітнього товариства “Просвіта”, заснованого в грудні 1868 р., що сприяло розвитку серед простолюду української національної самосвідомості. Побувавши наприкінці 1869 р. у Львові, наддніпрянець Д. Спека записався в члени місцевої “Просвіти” (під номером 125). “Був це перший член львівської «Просвіти» з Великої України”⁴⁷, – писав К. Студинський. На зламі XIX–XX ст. вписування наддніпрянських діячів у дійсні або почесні члени народовських товариств в австрійській Галичині стало звичним явищем. Зокрема, за 15 років до Першої світової війни (від 1899 р.) 29 вчених із

⁴¹ Щоправда, Б. Дідицький у спогадах на схилі віку точно не згадав, коли відбулася зустріч (“года изъ послѣднѣго десятка прошлаго вѣка...”) (див.: Своежигъевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Львовъ, 1906. – Ч. I: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. – С. 82).

⁴² Своежигъевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Ч. I. – С. 83, 84.

⁴³ Там само. – С. 85.

⁴⁴ Від редакції // Правда. – 1869. – 22 грудня. – С. 392.

⁴⁵ Нахлік С. Пантелеймон Куліш... – Т. 1. – С. 293, 294.

⁴⁶ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною / К. Студинський. – Харків; Київ, 1931. – С. 395.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 182.

підросійської України обрано дійсними членами Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ), серед почесних членів товариства були М. Грушевський, В. Антонович, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко та ін.⁴⁸. При матеріальній підтримці українських діячів з Наддніпрянщини у Львові 1873 р. було створено Товариство ім. Шевченка із власною друкарнею (з 1892 р. – НТШ), що відіграло особливу роль у зміцненні наддніпрянсько-галицьких взаємин. Кошти для створення товариства з власною друкарнею для видання україномовної літератури, користуючись конституційними можливостями Габсбурзької монархії, надали наддніпрянські громадівці. Колишній кирило-мефодіївець Д. Пильчиков особисто відвіз до Львова в 1873 р. 8 тис. російських рублів, призначених для купівлі друкарні⁴⁹.

Однак зв'язки між наддніпрянськими і галицькими діячами були досить слабкими, спорадичними, як правило, через листування та публікацію праць у Галичині. М. Лисенко зауважив у листі до О. Барвінського в жовтні 1869 р.: “... Нам, своїм кривим людям, одній матері дітям, не варт, не личить роз'їднатись, але скуплятися як найміцніше”⁵⁰. “Сидимо ми – рукою досягти до Вас, – емоційно писав І. Рудченко М. Бучинському в березні 1872 р., – а неначе муром одмуровані. Що у Вас виходить, – ми не знаємо; а що у нас, – до Вас пізно доходить”⁵¹. За підрахунками К. Студинського, Габсбурзьку монархію (Галичину, Відень) у 1860-х – на початку 70-х років у різний час відвідали понад два десятки відомих українських діячів з Російської імперії: П. Куліш, О. Кониський, О. Потебня, Т. Лебединцев, М. Лисенко, М. Старицький, Олена Пчілка, Є. Милорадович, І. Нечуй-Левицький та ін.⁵². Найбільш тісні стосунки з галичанами встановили П. Куліш, що був “рушієм українофільського руху” в краї 1860-х роках⁵³ та О. Кониський (бібліограф І. Левицький нарахував у нього аж 10 криптонімів і 21 псевдонім у місцевих виданнях)⁵⁴. У листуванні між галичанами і наддніпрянцями останньої третини ХІХ ст. простежувався “ефект взаємного залякування”, наголос на необхідності взаємодії в боротьбі проти загрози винародовлення, за вільний національний розвиток, з використанням конституційних свобод в Австро-Угорщині. Галицькі народовці очікували підтримки від наддніпрянських діячів, були вражені широтою їх світогляду⁵⁵.

⁴⁸ *Бурдуланюк В.* Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця ХІХ – початку ХХ століть / В. Бурдуланюк // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип. 8–9. – С. 325, 328.

⁴⁹ *Студинський К.* До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. – Кн. 2. – С. 39.

⁵⁰ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). – Ф. 11 (Барвінські). – Од. зб. 1687. – Арк. 1 зв., 2.

⁵¹ *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. – С. 168.

⁵² ЦДАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 147. – Арк. 10 зв., 77.

⁵³ *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш... – Т. 1. – С. 103, 245.

⁵⁴ Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / [упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський]. – Київ, 1997. – Т. 2. – С. 172.

⁵⁵ *Мудрий М.* Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 139, 141, 142.

Значний поштовх у справі української національної самоідентифікації галичан зробив наддніпрянський історик і громадський діяч М. Драгоманов. Свою першу статтю про Галичину в російській пресі він надрукував ще в 1867 р., а під час наукового стажування в Європі (1870–1873) встановив контакти з галицькими діячами і студентським товариством “Січ” у Відні, регулярно надсилав літературу з Наддніпрянщини. М. Драгоманов особисто побував у “підавстрійській Русі” влітку 1873 і 1875 рр., в кореспонденції з галичанами, зокрема в листах до редакцій львівських журналів “Правда” і “Друг” у середині 70-х років, намагався надати національному рухові модерного європейського характеру в дусі “громадівського соціалізму”. В уявленні М. Драгоманова підавстрійська Галичина була “єдиною країною”, де “українофільство ... може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі”, але цього було неможливо зробити “без підмоги з російської України”⁵⁶. За значну увагу до Галичини і громадського життя краян сучасники жартома називали його Михайлом Галицьким⁵⁷. Внаслідок урядових репресій царизму М. Драгоманов був змушений емігрувати зі сім’єю до Женеви, у Швейцарію, де з 1876 р. розгорнув широку видавничу діяльність, став неофіційним послом української справи в Європі.

Під ідейним впливом М. Драгоманова молоді галицько-руські політики (І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін.) із середини 1870-х років наворачтаються до соціалізму. “Думки, голошені Драгомановим, – згадував М. Павлик, – видалися у нас чимось нечувано новим і смілим...”⁵⁸. Перший судовий процес проти радикалів-соціалістів у Львові 1877–1878 рр. завдав удару по радикальній течії, що мала вузьку соціальну базу, а їхню діяльність піддали рішучій критиці як “старші” народовці, так і русофіли. Галицькі радикали отримували ідейну і фінансову підтримку від прихильників драгоманівських ідей з Наддніпрянщини, але видання радикальної преси (“Громадський друг”, “Дзвін”, “Молот”) в умовах поліцейських переслідувань було недовговічним⁵⁹. Найбільш тісні творчі стосунки зав’язалися між православним з Росії П. Кулішем і греко-католиком І. Пулюєм, що спільно працювали над перекладом Святого Письма на українську мову (з 1869 р.), готовий матеріал публікували в Галичині. Після смерті П. Куліша (1897) завершити україномовний переклад Біблії галичанину І. Пулюю допоміг український письменник І. Нечуй-Левицький⁶⁰. “Святе Письмо Старого і Нового Завіту” в перекладі “мовою русько-українською” вперше побачило світ 1903 р. у Відні, що відіграло особливу роль у кристалізації модерної всеукраїнської національної свідомості.

⁵⁶ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 196.

⁵⁷ Його ж. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / М. Драгоманов / [видав І. Франко]. – Львів, 1906. – С. 142.

⁵⁸ Павлик М. Твори / М. Павлик / [упоряд. В. Яременка; передм. В. Качкана]. – Київ, 1985. – С. 277.

⁵⁹ Возняк М. Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка / М. Возняк. – Київ, 1958. – С. 117.

⁶⁰ Студинський К. Листування і зв’язки П. Куліша з Іваном Пулюєм (1870–1886) / К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. 22. – Част. 2: П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки) / [за ред. К. Студинського]. – С. XXVI, LXXV.

Зацікавленість галичан українським рухом із Наддніпрянщини пояснювалася браком кваліфікованих наукових сил і достатніх матеріальних ресурсів для успішного протистояння полякам. В. Терлецький наголошував у листі до К. Климковича 16 грудня 1863 р., що “сепаратизмъ одъ Украины, одъ більшинства нашого народа бувъ бы погибелью для русинѣвъ Галичини ...”⁶¹. Так само наддніпрянські діячі вбачали в Галичині своєрідний резервуар для збирання і зберігання загальноукраїнських культурних надбань із надією, що антиукраїнські репресії царизму з часом будуть скасовані. У міру посилення репресій зв’язки наддніпрянців з Галичиною значно активізувалися, що знайшло відображення як у творчих контактах, так і у фінансовій допомозі. Прикладами продуктивної співпраці стало заснування і діяльність Товариства ім. Шевченка, видання у Львові загальноукраїнських журналів “Правда” (виходив упродовж 1867–1898 рр., з перервами) та “Зоря” (з середини 80-х років). Журнали стали трибуною для українських письменників, що публікували власні твори в Галичині, не маючи для цього можливостей у Росії. Зокрема, в галицькій пресі друкувалися П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, М. Старицький, О. Кониський та інші. Наддніпрянці нерідко були змушені публікуватися під псевдонімами, навіть не знали про друк надісланих ними творів. Так, О. Кониський скаржився В. Барвінському 3 квітня 1879 р., що довго не писав “нічого до «Правди», бо ... не знав, що дієтця з моїми працями”⁶².

Поглибленню наддніпрянсько-галицьких взаємин сприяли також візити галичан на підросійську Україну, що, проте, були нечастими. На початку 70-х років до Києва приїжджали К. Устиянович, В. Ганкевич (за припущенням К. Студинського, він міг привезти матеріали для друку у відновленій 1872 р. “Правді” та навіть деяку фінансову допомогу)⁶³. Однак у цілому галичанам бракувало конкретних відомостей про Наддніпрянщину і навіть бажання глибше пізнати національне життя під владою царської Росії. Є. Олесницький згадував, що на зламі XIX–XX ст. навряд чи був “цілий десяток людей у нас, що бували на Україні, хоч було тамтуди зовсім недалеко ...”. Це дисонувало з галицькими поляками, які “при різних нагодах улаштовували часті громадні поїздки до Кракова” (давньої польської столиці), що “сильно скріпляло їх свідомість і національну ідею”⁶⁴. Навіть видатний західноукраїнський письменник, громадський діяч, націолог І. Франко після одруження з О. Хоружинською в травні 1886 р.⁶⁵ не бував на Наддніпрянщині протягом майже чверті століття, востаннє приїжджав до Києва весною 1909 р., уже будучи важко хворий⁶⁶. Редактор “Діла” І. Белей із жалем писав до М. Драгоманова в грудні 1888 р., що в часописі друкувалися статті “про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося нав’язати з

⁶¹ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, м. Київ. – Ф. 3. – Од. зб. 3705. – Арк. 1, 1 зв.

⁶² ЛННБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. 11. – Од. зб. 3573. – Арк. 3.

⁶³ ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 50, 106.

⁶⁴ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Є. Олесницький / [упоряд. М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий]. – Львів, 2011. – С. 292.

⁶⁵ Під час другої нетривалої поїздки до Києва, вперше І. Франко приїхав до древньої столиці 1885 р.

⁶⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Д. Дорошенко. – Київ, 2007. – С. 130, 131.

ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи ... з тамошного руху і життя-буття”⁶⁷.

Контакти між українськими діячами обабіч Збруча серйозно ускладнювали цензурні перешкоди в Росії. У той час “зносини з Галичиною ... були дуже утруднені, – згадував О. Лотоцький, – і відбувалися вони через спеціальних посланців (що бувало не часто), а як листовним способом, то такою «езопівською мовою», що не раз виходили з того прикрі непорозуміння між кореспондентами ... Дуже трудно було і в друку подати якісь ширші відомості про стан української справи в Галичині, цензура пильно над сим частувала”⁶⁸. Від імені наддніпрянців М. Лисенко скаржився К. Паньківському 30 грудня 1894 р.: “Ви, сидячи собі в Галичині, не стямите того, як то тяжко хоч і в себе дома, пробувати без живого слова в рідній мові, під режимом, котрий ... забороняє” все українське⁶⁹. Про адміністративні перешкоди царизму в справі наддніпрянсько-галицької комунікації писав у спогадах Є. Чикаленко. Зокрема, щоб поїхати з Наддніпрянщини в Галичину, “треба було подати прохання поліцеймейстерові про видачу свідоцтва «о неимѣннйх препятствій» на виїзд за границю, тоді до пристава (поліцейського комісара), потім до околочного (поліцейського офіцера), який робив одмітку на проханні, тоді знов до поліціймейстера за свідоцтвом, потім в казначейство (податковий уряд) платити досить великий на той час паспортний податок, аж тоді до губернатора за паспортом, потім ще до австрійського консула за візою. На все оте треба було витратити не менше тижня ...”⁷⁰.

Активізацію взаємин між галичанами і наддніпрянцями спричинив Емський указ 1876 р., що спонукав наддніпрянських громадивців звернути більшу увагу на Австро-Угорщину, де існували можливості для легальної української діяльності, а з іншого боку – перегрупування сил у національному русі в Галичині на зламі 1870–80-х років. Русофільське політичне товариство “Русская рада”, засноване 1870 р., виявилось неспроможним гідно протистояти полякам у краї. Невдачі в галицько-руській політиці, що виявилися на парламентських виборах 1879 р. у катастрофічному зменшенні чисельності руських послів⁷¹, спонукали народовських лідерів змінити тактику. Вони розгорнули діяльність у руслі концепції “органічної праці” для зміцнення власної підтримки в масах: видавали газети “Батьківщина” (з 1879 р.) і “Діло” (з 1880 р.), скликали перші “всенародні” віча у Львові 1880, 1883 рр. та на провінції тощо. У 1885 р. була створена політична організація народовців “Народна рада”. Щоправда,

⁶⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / [зладив М. Павлик]. – Чернівці, 1912. – Т. 5 (1886–1889). – С. 295.

⁶⁸ Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – С. 174.

⁶⁹ Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами / [упоряд. Г. Бернацька] // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – Т. 226. – С. 249.

⁷⁰ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Львів, 1925. – Ч. 2. – С. 122.

⁷¹ Під час четвертої каденції (1877–1882 рр.) Галицький крайовий сейм набув майже однотонної польської барви. Півтора десятка українських послів, серед яких абсолютну більшість становили русофіли, були надто пасивними, інертними, не готовими до нових умов діяльності. Русофільська “Русская рада” на виборах до австрійського парламенту 1879 р. зуміла провести лише трьох кандидатів (для порівняння, в 1873 р. – 15) (див.: Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українсько-го парламентаризму) / І. Чорновол. – Львів, 2002. – С. 163, 164).

народовці деякий час об'єднувалися з русофілами для проведення акцій загально-національної ваги, під час виборчих кампаній до Галицького сейму й австрійського парламенту. Молодшу генерацію української інтелігенції, що вийшла на суспільну арену між 1880 і 1900 рр., І. Франко назвав “Молода Україна”. На початку 80-х років ХІХ ст. вона дала імпульс для зближення Галичини з Наддніпрянщиною, за словами І. Франка, почала “велику працю”, що долала “прірви ... між простим народом і інтелігенцією, з одного, між Україною і Галичиною, з другого боку”⁷².

Ближчому знайомству української інтелігенції з Галичиною сприяли мандрівки студентської молоді в 1883–1888 рр., що, за свідченням І. Крип'якевича, “були одними з перших спроб зорганізованої туристики і причинилися значно до оживлення краєзнавчих студій”⁷³. У “мандрівках” взяли участь представники з Наддніпрянщини, зокрема в літній мандрівці 1885 р. – К. Арабажин, К. Мельник-Антонович, О. Доброграєва та ін. (усього – близько 100 учасників)⁷⁴. Серед галичан поглиблення контактів з наддніпрянцями активно шукали брати Олександр і Володимир Барвінські. І. Нечуй-Левицький писав редактору газети “Діло” В. Барвінському 11 серпня 1881 р.: “... От таки читатимемо хоч одну галицьку газету! До сього часу ми не знали, що там діється у Вас в Галичині”⁷⁵. Восени 1881 р. В. Барвінський їздив до Києва, де зустрічався з громадівцями (В. Антоновичем, О. Кониським, М. Лисенком та ін.), щоб здобути їхню підтримку для народовців у Галичині, зокрема знайти дописувачів і передплатників для “Діла”. Однак він не отримав розуміння “спільності справи України з Галичиною, якого сподівався”. Наддніпрянці, будучи прихильниками фонетики (“кулішівки”), категорично виступали проти етимологічного правопису газети “Діло” – “максимовичівки”, що вживався редакцією для пом'якшення напруги у відносинах із русофілами на ґрунті мовно-правописних суперечок. Крім того, “політичні справи галицьких русинів в нім (“Ділі” – І. Р.) обговорювані”, за словами О. Барвінського, наддніпрянців “мало цікавили”⁷⁶.

Однак поступово серед наддніпрянських діячів у 1880-ті роки посилювалося розуміння важливості Галичини у збереженні й розвитку загальноукраїнського національного руху. Особливу роль у справі наддніпрянсько-галицького зближення відіграв український історик В. Антонович, що відвідав Галичину в 1880 і 1885 рр. для наукової роботи і спілкування з місцевими діячами. Зокрема, під час майже тримісячного перебування у Львові в березні – травні 1880 р. він, як свідчать “щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.”, зустрівся з понад 20 галичанами, переважно народовцями⁷⁷. Побувавши після Галичини в Західній Європі, В. Антонович повернувся додому на початку 1881 р., коли в Російській імперії з убивством царя Олександра ІІ

⁷² Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди / І. Франко. – Львів, 1910. – Ч. 1. – С. 8, 9.

⁷³ Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства. Студенські мандрівки 1883–1888 рр. / І. Крип'якевич. – Львів, 1932. – С. 1.

⁷⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 18.

⁷⁵ Листи І. Нечуя-Левицького до редактора “Діла” // Руслан (Львів). – 1906. – Ч. 163. – 28 лип. (10 серп.).

⁷⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський / [упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич]. – Нью-Йорк; Київ, 2004. – Ч. 1–2. – С. 297.

⁷⁷ Антонович В. Щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р. / В. Антонович // Антонович В. Твори. Повне видання. – Київ, 1932. – Т. 1. – С. 285, 287, 290.

запанувала реакція. Під враженням свіжих розповідей В. Антоновича українські громадівці дедалі більше усвідомлювали історичне значення півавстрійської Галичини з її конституційними можливостями для вільного національного розвитку. Можливо, саме тоді почав вживатися термін “український П’ємонт”, на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування історика в Італії та Галичині⁷⁸. Під час візиту до Львова в липні 1885 р. В. Антонович, за дорученням київської громади, мав нараду з місцевими народовцями щодо видання преси, зокрема додатку до часопису “Батьківщина”, присвяченого справам підросійської України, та участі І. Франка в редакції журналу “Зоря” (проти цього рішуче виступили старші народовці через його соціалістичні погляди)⁷⁹.

Образ Галичини як “українського П’ємонту” формували передусім наддніпрянські діячі, починаючи зі середини 1860-х років. Вагомий внесок в усвідомлення ролі краю як центру загальноукраїнського руху, поряд з В. Антоновичем, М. Драгомановим, О. Кониським та ін., відіграв П. Куліш. Приїхавши до Львова в кінці 1881 р. на кілька місяців, він виступив прихильником порозуміння з поляками для забезпечення кращих умов розвитку українського руху. Кулішеві погляди на необхідність польсько-українського зближення, що дало б змогу перенести осередок культурно-національної праці з підросійської України в Галичину, під захист австрійської конституції, знайшли відображення в публіцистичній брошурі “Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року”, виданій у Львові в квітні 1882 року. Однак угодовська ініціатива не знайшла підтримки в обох сторін, яких письменник закликав до порозуміння, через стереотипи в суспільній свідомості, взаємну ворожнечу, що переповнювала історичну пам’ять. Незважаючи на невдачу, Кулішева акція стала “генеральною репетицією” польсько-української угоди 1890–1894 рр., відомої в історії як “нова ера”⁸⁰. Підґрунтям для угодовських тенденцій стала ідейна еволюція галицького русофілства за фінансової підтримки російських інституцій, яку виразно засвідчив судовий процес над русофілами 1882 р. (“процес О. Грабар”).

Особливе значення в утвердженні української національної ідеї мав І. Франко, нетривала співпраця якого з редакцією львівської “Зорі” в середині 1880-х років виявилася досить плідною. Він доклав чимало зусиль для залучення “цінних матеріалів з України”, за його словами, зміст журналу “був надзвичайно багатий і різномірний”⁸¹. Однак ідейні розбіжності невдовзі взяли гору, він був змушений залишити народовські видання, пішовши з 1887 р. “шукати заробітку між поляками...”, друкувався в польській пресі (називав це “наймами у сусідів”)⁸². Франкові погляди в останнє двадцятиліття ХІХ ст. зазнали еволюції від соціалізму до націонал-демократизму. Ідея всеукраїнської єдності стала однією з центральних у поетичній творчості І. Франка з 1880 р., коли він написав вірш “Не пора, не пора, не пора...” як своєрідний національний гімн, у його публіцистичних і наукових творах вона виразно постала дещо

⁷⁸ Чорновол І. Між археологією та політикою. Володимир Антонович і польське суспільство // Чорновол І. Нариси з історії Галичини – Львів, 2017 – С. 76, 124

⁷⁹ Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага, 1942. – С. 72.

⁸⁰ Нахлік С. Пантелеймон Куліш... – Т. 1. – С. 361, 374, 392.

⁸¹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 436–438.

⁸² Там само. – С. 438.

пізніше⁸³. І. Франко пророчо передав ідею соборності України у вірші “Розвивайся ти, високий дубе”, написаному в 1883 р.: “Встане славна мати Україна / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна”⁸⁴. “Соборницькі” ідеали він намагався утвердити навіть на прикладі створення власної сім’ї, “першого все-українського «соборного» шлюбу”, що “мав бути ніби малою моделлю української нації”, але на практиці продемонстрував “численні культурні відмінності й перешкоди ... на шляху до порозуміння між «західняками» і «східняками»”⁸⁵.

Наддніпрянські й галицькі діячі спільними зусиллями формували уявлення про Галичину як невід’ємну частину русько-українського простору. “Соборницьку” версію української історії в Галичині популяризували ще з середини 70-х років XIX ст. автори брошур на історичну тематику наддніпрянці М. Ковалевський (“Коротка історія малоруського народу”, 1875 р.) та І. Нечуй-Левицький (написав кілька брошур про перших київських князів, П. Могилу, гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського та ін.)⁸⁶. Етапну роль у процесі обґрунтування національної окремішності русинів-українців від поляків і росіян (великорусів) відіграла “Руська історична бібліотека”, що видавалася з 1886 року. Вона містила праці здебільшого перекладного характеру, ознайомлювала галичан з основними досягненнями наддніпрянських авторів у галузі української історії (до 1904 р. вийшло 24 томи). Поштовх для видання дало особисте знайомство О. Барвінського з В. Антоновичем у Києві влітку 1885 року. “Бібліотеку” було вирішено видавати в Галичині не “кулішівкою”, а більш звичним для галичан етимологічним правописом, щоб “здобути потрібні грошові засоби на видавництво ...”. Видавці мали на меті показати історичну тяглість українських земель від давньоруських часів і засвідчити національну єдність обабіч Збруча. О. Барвінський згадував, що під час наради в Києві в серпні 1885 р. з ініціативи В. Антоновича прийнято рішення “усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивности до Московщини” – “українсько-руський” та “Україна-Русь”⁸⁷.

“Бібліотека” поклала початок систематичній творчій співпраці наддніпрянських і галицьких істориків, що з особливою силою проявилася в 90-х роках XIX – на початку XX ст. Вона підготувала ґрунт для появи фундаментальної багатотомної праці

⁸³ Микитчук Н. Ідея української соборності у поетичній спадщині І. Франка / Н. Микитчук // Україна соборна: зб. наук. статей / [відп. ред. В. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 321.

⁸⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 29 (Возняк М.). – Од. зб. 187. – Арк. 42.

⁸⁵ Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – Київ, 2006. – С. 326, 329. Приклад І. Франка, що одружився на представниці з Наддніпрянщини, не був унікальним, подібні шлюби між наддніпрянцями і галичанами траплялися й пізніше, зокрема М. Грушевського, Р. Яросевича, Т. Окуневського та ін. Леся Українка в листі до О. Кобилянської в травні 1899 р. з іронією зауважила: “... Галичани, що приїздили «шукати жінки собі» на Україні, стали з тим своїм сватанням «притчею во язьцех»! У нас хіба капелюхи так вибирають, а не жінок, і то ж приїздили не які-небудь, а поступовці ...” (Українка Леся Збір. творів: у 12-ти т. / Леся Українка. – Київ, 1978. – Т. 11: Листи (1898–1902). – С. 119).

⁸⁶ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. – С. 721.

⁸⁷ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Ч. 1–2. – С. 368.

М. Грушевського “Історія України-Руси” (з 1898 р.), що дала наукове тлумачення національної єдності України й історичні аргументи для національно-визвольної боротьби. Крім “Руської історичної бібліотеки”, в Галичині у 1880-х роках започатковано ще низку україномовних видавничих серій, що популяризували кращі зразки нової української літератури з Наддніпрянщини. Зокрема, “Бібліотека найзнаменитших повістей”, що виходила як літературний додаток до “Діла” (1881–1906 рр., 74 томи), стала місцем друку творів відомих українських письменників І. Нечуя-Левицького, Є. Гребінки, П. Куліша та ін. І. Франко був редактором “Літературно-наукової бібліотеки”, що друкувалася у Львові в 1889–1898 рр., та містила, крім його власних праць, твори М. Драгоманова (зокрема, “Австро-руські спомини”), А. Кримського та ін.⁸⁸

На ґрунті боротьби з русофільством серед наддніпрянських громадівців (В. Антоновича, О. Кониського та ін.), галицьких народовців і польських політичних угруповань у краї поступово визріла угодовська ідея, яку підтримав австрійський уряд в умовах дипломатичного конфлікту з Росією, що ставав неминучим. Представники київської громади В. Антонович і К. Михальчук у 1891 р. в різний час приїжджали до Львова, щоб переконати галичан у необхідності продовжувати угодовську політику, проголошену восени 1890 р., бо проти неї від самого початку рішуче виступили русофіли і радикали, а невдовзі – частина народовців, незадоволених дрібними поступками властей. Коли лідер народовців Ю. Романчук наприкінці 1892 р. різко прокритикував угодовський курс, київські громадівці надіслали йому листа про помилковість переходу в опозицію до уряду, бо угодовська політика “дала якісь позитивні результати ...”⁸⁹. Незважаючи на провал, “нова ера” (1890–1894) стала переломною подією в розвитку українського національного руху в Галичині, що остаточно вступив у стадію політизації, характерними рисами якої стало формування партійно-політичної системи, кристалізація ідеї політичної самостійності й соборності України. Угодовська акція сприяла наданню офіційного статусу фонетичному правопису в 1893 р., що зближувало галичан і наддніпрянців на мовно-правописному ґрунті.

Серед нечисленних здобутків “нової ери” було створення кафедри української історії у Львівському університеті в 1894 р., яку очолив молодий наддніпрянський історик М. Грушевський (тривалі переговори з В. Антоновичем, якого народовці планували запросити на цю посаду, завершилися безрезультатно). Переїхавши до Львова, М. Грушевський в 1897 р. очолив НТШ, що під його керівництвом значно активізувало наукові зв’язки між галичанами і наддніпрянцями в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. На ниві вивчення українського народознавства найбільш значними були успіхи вчених із Наддніпрянщини, але, як наголошував М. Грушевський, “синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в яких перебувало українське життя Росії”⁹⁰. “Записки НТШ” під редакцією М. Грушевського (з 1895 р.) стали справді всеукраїнським органом. В австрійський період зі 105 авторів, які опублікували свої праці в “Записках НТШ” (крім дрібних заміток), майже третина (37)

⁸⁸ Історія Львова: у 3-х т. / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів, 2007. – Т. 2. – С. 400.

⁸⁹ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 11. – Од. зб. 3501. – Арк. 1.

⁹⁰ Грушевський М. Розвиток українських досліджень у ХІХ столітті і вияви у них основних питань українознавства / М. Грушевський // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1990. – № 1–4. – С. 42.

було з Наддніпрянщини. Ще більший відсоток наддніпрянських науковців друкувався впродовж 1899–1914 рр. на сторінках “Матеріалів до українсько-руської етнології” – 14 з 25-ти. Загалом, щонайменше третина наддніпрянців, а подекуди й більше, була серед тих, хто друкувався у виданнях НТШ⁹¹.

Враховуючи брак коштів для забезпечення зростаючих масштабів діяльності НТШ, на допомогу прийшли меценати з Росії В. Пелехін і В. Симиренко, на кошти яких товариство придбало у Львові два будинки, де, зокрема, було розташовано друкарню і палітурню⁹². У 1899 р. створено книгарню НТШ, що мала філії в Києві та Харкові, через які можна було замовляти книжки з Галичини. Водночас у львівській книгарні НТШ в 1903 р. продавали видання класиків нової української літератури: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Панаса Мирного та ін.⁹³. У 1900 р. з НТШ обмінювалося літературою 18 організацій і установ Наддніпрянщини, а в 1914 р. – 23, що охоплювали територію від Холма і Кам'янця-Подільського на заході до Харкова на сході⁹⁴. Подарунок НТШ від О. Кониського в 1893 р. (392 томи з власної бібліотеки), а перед смертю в 1900 р. – решти своїх книг, поклав початок особистим даруванням до бібліотеки товариства (Д. Багалія, Ф. Вовка, Д. Дорошенка, М. Сумцова та ін.). Якщо в 1894 р. у бібліотеці НТШ налічувалося лише 600 книг, то в 1913 р. – уже понад 70 тис.⁹⁵. Такі дані є найкращою ілюстрацією активізації українського руху, поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємозв'язків.

Взаємини між українськими діячами обабіч австро-російського кордону в кінці XIX – на початку XX ст. значно активізувалися, але далі були переважно на рівні листування і публікації праць наддніпрянських авторів у Галичині. Українським діячам у Росії кореспонденція з півавстрійської Галичини, де були значні успіхи в розвитку національного руху, давала стимул для продовження діяльності в умовах антиукраїнських репресій царизму. Про це, зокрема, свідчить лист українського вченого і письменника А. Кримського з Москви Омеляну Огоновському на початку 1891 р., де наголошено, що “письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряюче вражіння, ... нагадує про нашу єдність з Україною Австрійською”⁹⁶. О. Катренко писав В. Гнатюку 28 вересня 1901 р. як “один з нечисленних бідних українців”, що мав надію отримувати літературу з Галичини, “з стола багатого брата”⁹⁷. Серед наддніпрянців багатолітні листовні стосунки з галичанами до Першої світової війни підтримували М. Лисенко, Ганна Барвінок, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, Б. Грінченко, П. Грабовський та ін. Зокрема, М. Лисенко листувався з О. Барвінським ще з кінця

⁹¹ *Бурдуланюк В.* Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця XIX – початку XX століть / В. Бурдуланюк // *Українознавчі студії.* – Івано-Франківськ, 2007–2008. – Вип. 8–9. – С. 328.

⁹² *Алексівець М.* Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Алексівець, М. Савенко. – Тернопіль, 1999. – С. 326, 327.

⁹³ ЦДАЛ України. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 954. – Арк. 14, 15.

⁹⁴ *Бурдуланюк В.* Наукове товариство імені Шевченка... – С. 326, 327.

⁹⁵ *Алексівець М.* Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка... – С. 33, 34.

⁹⁶ ЦДАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2383. – Арк. 53, 53 зв.

⁹⁷ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 34 (Гнатюк В.). – Од. зб. 241. – Арк. 4 зв.

1860-х років (вони познайомилися у Львові), галичанин називав його “батьком української музики ..., геніальним митцем, котрого видав наш нарід...”⁹⁸. А. Кримський писав В. Гнатюку в червні 1905 р.: “... Утиски на нашім письменстві держатимуться ще дуже довгий час, аж доки не буде в Росії конституції для всіх народностей”⁹⁹.

Галичина стала осередком наддніпрянської політичної еміграції на початку ХХ ст., що виникла в умовах переслідування українського руху з боку царизму і прагнення передових діячів використати конституційні можливості для політичної діяльності в Австро-Угорщині. Початок політичної еміграції припав на останню третину ХІХ ст. з вимушеною еміграцією з Росії М. Драгоманова, С. Подолинського, Ф. Вовка та ін., але вона була нечисленна, мала центр у Женеві¹⁰⁰. Більшість політичних емігрантів на зламі ХІХ–ХХ ст. були представниками Револьюційної української партії (далі – РУП), хоч до Галичини приїжджали діячі різних партій, зокрема такі відомі, як С. Петлюра, В. Винниченко, М. Порш, Д. Антонович, О. Скоропис-Йолтуховський, Б. Ярошевський та ін. Центром еміграції у Львові був Закордонний Комітет (далі – ЗК) РУП, що займався редагуванням статей, надісланих з Росії, виданням нелегальної рупівської літератури та організацією транспортування її на Наддніпрянщину¹⁰¹. Усього тільки за 1903 р. і першу половину 1904 р. було видано і перевезено 50 пудів нелегальної літератури¹⁰². У своєму емігрантському житті наддніпрянці трималися разом, винаймали декілька кімнат на вул. Курковій, 10 (нині – вул. М. Лисенка). Незважаючи на захоплення галицькими конституційними свободами, вони важко звикали до Галичини, жили власними партійними інтересами¹⁰³.

Як правило, політичні емігранти з підросійської України першої хвилі, чисельно невеликої, були студентами вищих навчальних закладів, що припинили своє навчання через репресії царизму. Під час першої російської революції 1905–1907 рр., особливо після жовтневого маніфесту царя Миколи II у 1905 р., що проголошував демократичні свободи, перетворення імперії в конституційну монархію, більшість емігрантів повернулися на батьківщину. Вони скористалися легальними можливостями продовжувати політичну боротьбу в Росії, але після поразки революції, рятуючись від столичинських репресій, багато з них були змушені знову емігрувати в Галичину. Друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції охопила 1907–1914 рр., приїжджі співпрацювали в галицьких інституціях, часописах, брали активну участь у боротьбі за створення українського університету у Львові тощо. Наддніпрянська громадськість на чолі з Є. Чикаленком пожертвувала кошти на будівництво “Академічного дому”, що мав забезпечити житлом незаможних студентів із Наддніпрянщини (директор – емігрант В. Козловський)¹⁰⁴.

⁹⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч. 1–2. – С. 403, 405.

⁹⁹ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 34. – Од. зб. 300. – Арк. 10 зв.

¹⁰⁰ Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові на початку ХХ століття / І. Патер // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 292.

¹⁰¹ Качмар Л. С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900–1914 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л. С. Качмар. – Львів, 1997. – С. 11, 12.

¹⁰² Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття / Л. Качмар. – Львів, 2002. – С. 86.

¹⁰³ Там само. – С. 34, 40, 41.

¹⁰⁴ Там само. – С. 45, 67, 135.

На початку 1906 р. до Галичини емігрував Г. Хоткевич, уродженець Харкова, щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі з царизмом під час революції 1905 р. Проживаючи спочатку у Львові, а з літа 1906 р., на запрошення В. Гнатюка, в Криворівні, він захопився краєм, що знайшло відображення в художніх творах на гуцульську тематику. У с. Красноїлля Г. Хоткевич заснував Гуцульський театр, що протягом 1910–1912 рр. з успіхом виступав у багатьох містах Галичини, включно зі Львовом і Краковом. У театральній трупі виступали актори-аматори, переважно неписьменні селяни-гуцули¹⁰⁵. Після повернення на Наддніпрянщину Г. Хоткевич запросив у 1914 р. акторів трупи на гастролі до Харкова, Одеси, Миколаєва, Херсона, Києва і навіть Москви. Організатори “гуцульських вечорів” продавали вироби народних умільців, працювали буфети, в яких відвідувачі мали змогу скуштувати страви гуцульської кухні¹⁰⁶. Своєрідною формою наддніпрянсько-галицьких взаємин стало запрошення на університетські курси у Львові влітку 1904 р. “молоді з російської України”. На курсах читали лекції відомі вчені та громадські діячі М. Грушевський, І. Франко, К. Студинський, І. Брик, С. Томашівський, Ф. Вовк та ін. За даними Д. Дорошенка, серед 135 слухачів, переважно львів’ян, було майже півтора десятка студентів, що приїхали з Наддніпрянщини (В. Дорошенко, І. Липа з дружиною та ін.)¹⁰⁷.

Мальовничий куточок Галичини – Гуцульщина була місцем відпочинку і творчості видатних наддніпрянських діячів, що приїжджали до с. Криворівня (нині – Верховинського району). Так, на Гуцульщині влітку 1901 р. відпочивала Леся Українка, де в Криворівні й Буркуті мала зустрічі з І. Франком, В. Гнатюком та ін., побувала також у Яворові, Жаб’є (сучасна Верховина) тощо¹⁰⁸. Інтерес до галичан проявляв письменник М. Коцюбинський, що вперше приїхав до Галичини в 1890 р. Він листувався з І. Франком, І. Белеєм, О. Барвінським та ін., а найбільше зблизився з В. Гнатюком (їх кореспонденція тривала з 1890-х років). На запрошення В. Гнатюка М. Коцюбинський приїжджав до Криворівні влітку 1910, 1911 і 1912 рр., де зайнявся вивченням життя і побуту гуцулів¹⁰⁹. Етнографічний колорит Гуцульщини він відобразив у повісті “Тіні забутих предків”, яку надрукував у львівському журналі “Літературно-науковий вістник” 1912 р.¹¹⁰ Гуцульщиною зацікавився М. Грушевський, що в 1902 р. вперше приїхав до Криворівні, а через кілька років купив там віллу, яку обладнав у гуцульському стилі. Учений перевіз сюди зі Львова частину своєї бібліотеки, де відпочивав і працював у літні місяці до 1914 р. У с. Криворівні, названому В. Гнатюком “українськими

¹⁰⁵ *Арсенич П.* Гуцульщина у творчості Гната Хоткевича. До 90-річчя від дня створення Г. Хоткевичем самодіяльного Гуцульського театру / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 7, 12, 15.

¹⁰⁶ Там само. – С. 19, 27.

¹⁰⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.) / Д. Дорошенко. – Київ, 2007. – С. 82, 87, 91.

¹⁰⁸ *Арсенич П.* Леся Українка на Гуцульщині / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 5, 7, 11, 22.

¹⁰⁹ *Возняк М.* До зв’язків М. М. Коцюбинського з Галичиною / М. Возняк // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1940. – Т. 1. – С. 152, 167, 169, 175.

¹¹⁰ *Арсенич П.* Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 40, 41.

Афінами”, М. Грушевський і галичани І. Франко, В. Гнатюк, І. Крип’якевич та ін. спілкувалися з діячами науки і культури з Наддніпрянщини Ф. Вовком, Г. Хоткевичем, Є. Тимченком, В. Щербаківським, М. Жуком, Дмитром і Володимиром Дорошенками, Олександром Олесем та ін., які приїжджали на відпочинок¹¹¹.

Серед наддніпрянських діячів багатолітні зв’язки з галичанами мав Ф. Вовк. Після Емського указу він був змушений виїхати за кордон, тривалий час проживав у Парижі. За підрахунками К. Студинського, було написано не менше трьохсот листів галичан до Ф. Вовка (від В. Гнатюка, І. Раковського, І. Франка, М. Павлика, М. Кордуби, О. Барвінського та ін.) і приблизно стільки ж – надіслано ним у Галичину¹¹². Ф. Вовк брав активну участь у діяльності НТШ у Львові (з 1899 р. – як дійсний член товариства), під його редакцією вийшло кілька томів праць етнографічної комісії товариства, яку він очолював протягом 1905–1909 рр.¹¹³ Крім “Записок НТШ”, учений публікував свої праці в галицьких часописах “Правда”, “Жите і слово”, “Літературно-науковий вістник”. О. Барвінський листовно навіть запропонував Ф. Вовку переїхати до Львова на постійне місце проживання для активізації наукової роботи, але до цього так і не дійшло. На запрошення М. Грушевського та етнографічної комісії НТШ Ф. Вовк у 1903–1906 рр. провів наукові дослідження в Карпатах спільно з І. Франком, І. Раковським, З. Кузелею та ін.¹¹⁴.

Свідченням активізації наддніпрянсько-галицьких зв’язків на початку ХХ ст. стали урочистості з нагоди вшанування пам’яті видатних українських діячів. Зокрема, на відкриття пам’ятника зачинателю нової української літератури І. Котляревському до Полтави 30 серпня 1903 р. приїхала делегація у складі 13 галичан і буковинців (В. Стефаніка, М. Кордуби та ін.). Збереглися спогади очевидців про їх теплий прийом і піднесеність українського духу серед учасників урочистостей. Д. Дорошенко згадував, що як тільки голова делегації Ю. Романчук вийшов на трибуну, щоб привітати учасників, “грім оплесків розлягся по цілій залі і довго не давав почати (говорити – І. Р.)”¹¹⁵. У грудні 1903 р. в Галичині й Буковині було урочисто відзначено ювілей композитора М. Лисенка. До Львова він приїхав з Є. Чикаленком і С. Єфремовим, пізніше побував у Станиславові, Коломиї, Чернівцях, де його з радістю вітали тисячі людей. К. Студинський писав у спогадах, що “свято Лисенка полишило по собі потрясаюче враження... Наш великий символ соборности українських земель був провідною думкою цілого свята”¹¹⁶. Галицька і буковинська делегація (А. Вахнянин, Є. Олесницький, В. Шухевич та ін.) 2–3 січня 1904 р. приїхала на відзначення ювілею М. Лисенка до Києва¹¹⁷. Наприкінці грудня того ж року більше десяти галицьких діячів з буковинцем О. Маковеєм вшанували в Києві ювілей письменника

¹¹¹ Там само. – С. 43, 46.

¹¹² Матеріали до життєпису Федора Вовка. Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським (в рр. 1891 і 1900–3) / подав К. Студинський. – Б. м., б. р. – С. 1, 2.

¹¹³ Там само. – С. 20, 21.

¹¹⁴ Там само. – С. 16.

¹¹⁵ *Дорошенко Д.* Свято Котляревського в Полтаві 30 серпня 1903 року (Сторінка зі спогадів) / Д. Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Т. 81, кн. 11. – С. 243.

¹¹⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 97.

¹¹⁷ Там само. – Ф. 348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 5.

І. Нечуя-Левицького¹¹⁸. Спільними акціями наддніпрянців і галичан стали похорони українських діячів, що ушавилися на ниві соборності, як-от М. Лисенка в 1912 р., Лесі Українки і М. Коцюбинського в 1913 році.

Усвідомлення української соборності в Галичині як результат активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин виявилось в поширенні культу Т. Шевченка. Ближче знайомство галичан з творчістю автора “Кобзаря” на початку 1860-х років викликало інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. Народовська молодь переписувала твори Т. Шевченка від руки, вивчала їх напам’ять. О. Барвінський пізніше згадував, що “на громадських сходах деклямували ми головню Шевченкові твори”¹¹⁹. Перше друковане видання творів Кобзаря у Львові вийшло під редакцією О. Барвінського в 1867 році¹²⁰. Шевченківські вечори, що регулярно відбувалися у Львові та головних містах Галичини з кінця 60-х років, були засобом пропаганди української ідеї. На шевченківському святі у Перемишлі, організованому народовцями, 10 березня 1865 р. було вперше прилюдно виконано пісню-вірш “Ще не вмерла Україна”, що стала національним гімном¹²¹. Пам’ятні обеліски Т. Шевченку в Галичині місцеві українські громади встановлювали до ювілеїв його смерті (1911) і народження (1914), перший скульптурний пам’ятник-погруддя – у Винниках біля Львова у 1913 році. Наприкінці ХІХ ст. у низці галицьких міст з’явилися вулиці Т. Шевченка. Водночас львівський магістрат, де домінували поляки, відповів відмовою на прохання НТШ в 1900 р. назвати площу перед будинком товариства ім’ям Т. Шевченка (вулиця, названа його іменем, знаходилася на окраїні Львова) і надати дозвіл на встановлення пам’ятника¹²².

Однак загальний стан свідомості тогочасного українського суспільства, особливо на Наддніпрянщині, був далеким від уявлень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої інтелігенції¹²³. Наддніпрянська “гілка” українського руху на початку ХХ ст. суттєво поступалася в силі галицькій. Вона майже цілком перебувала під впливом федеративних поглядів М. Драгоманова і стала на самостійницькі позиції в період української революції 1917–1921 рр., тоді як перехід до ідеї незалежної соборної Української держави в суспільній думці Галичини відбувся на зламі ХІХ–ХХ ст. По-друге, серед галичан утверджувалася думка про необхідність рішучої боротьби за національно-державницькі ідеали, натомість тактика наддніпрянців

¹¹⁸ Там само. – Арк. 97, 98, 104.

¹¹⁹ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч. 1–2. – С. 84.

¹²⁰ Поезії Тараса Шевченка / [накладомъ К. Сушкевича]. – Львів, 1867. – Т. 1. – 280 с.; Т. 2. – 350 с.

¹²¹ Серета О. В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у півавстрійській Східній Галичині (1860–1873). Shaping of a National Identity: Early Ukrainophiles in Austrian Eastern Galicia (1860–1873): автореф. дис. д-ра філософії (Ph.D.) зі спеціальності “Історія” / О. В. Серета. – Будапешт: Центральноєвропейський університет, 2003. – С. 24.

¹²² Грушевський М. Улиця Шевченка у Львові / М. Грушевський // Грушевський М. Твори: у 50-ти т. – Львів, 2002. – Т. 1. Серія “Суспільно-політичні твори (1894–1907)”. – С. 202, 203.

¹²³ Зашкільняк Л. Українська історіографія початку ХХ століття і міфологізація національної свідомості українців / Л. Зашкільняк // Historia / mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii. – Poznań, 2010. – S. 18, 19.

була більш поміркованою¹²⁴. По-третє, український рух під Росією, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю. Є. Чикаленко згадував, що, поїхавши на відкриття пам'ятника І. Котляревському в 1903 р. в одному потязі з Києва до Полтави, представники наддніпрянської інтелігенції жартома казали: “Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації ...”¹²⁵. Вагомий вклад у розвиток національного руху в Галичині в ХІХ ст. зробили греко-католицькі священники, тоді як Українська Автокефальна Православна Церква стала, по суті, витвором цього руху, виділилася з лона Російської православної церкви під час української революції¹²⁶.

В умовах першої російської революції 1905–1907 р., що відкрила штучні перешкоди для розвитку українського руху, в наддніпрянсько-галицьких стосунках намітилися тривожні тенденції. Лібералізація політичного режиму в Росії виявила загрозу відмежування Наддніпрянщини від Галичини. Для протидії цьому М. Грушевський написав статтю “Галичина і Україна”¹²⁷. “... Україна піде своєю відмінною дорогою, – застерігав він, – і віддалення її від Галичини буде збільшатися з кожним кроком, коли не подбати про зближення їх доріг”. На його думку, існувала реальна небезпека створення “за яких 20–30 літ ... двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати ...”¹²⁸. М. Грушевський закликав наполегливо втілювати в життя ідею всеукраїнської єдності: “Галичина не може допустити себе до відокремлення від України. Не може довести до того, щоб стати їй чужою ...”¹²⁹. Особливо гострі дискусії між наддніпрянцями і галичанами на початку ХХ ст. точилися навколо формування української літературної мови. І. Нечуй-Левицький писав у 1907 р., що “Галичина, покористувавшись сякою-такою вольністю друку в Австрії, вже виробила нову вищу письменську мову ... Але нам, українцям, ... користуватися нею не можна”¹³⁰. Закріпленню стандартних норм української мови сприяв чотири-томний словник Б. Грінченка (“Словарь украинскаго языка”) в 1907–1909 роках. Характерно, що Б. Грінченко закликав галичанина К. Паньківського (вони мали

¹²⁴Грицак Я. Від федеративності до самостійництва: до еволюції української політичної думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Я. Грицак // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. 1. – С. 248, 250.

¹²⁵Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / [передм. В. Шевчук] / Є. Чикаленко. – Київ, 2003. – С. 238.

¹²⁶Химка І.-П. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІІІ–ХХ століть / І.-П. Химка // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 65.

¹²⁷Статтю вперше було опубліковано у львівському журналі “Літературно-науковий вісник” 1906 р. (Т. XXXVI, кн. XII), а наступного року передруковано в збірнику праць М. Грушевського.

¹²⁸Грушевський М. Галичина і Україна / М. Грушевський // Грушевський М. Твори: у 50-ти томах. – Т. 1. – С. 380.

¹²⁹Його ж. Галичина і Україна / М. Грушевський // Грушевський М. З біжучої хвили. Статі й замітки на теми дня 1905–6 р. – Київ, 1907. – С. 123.

¹³⁰Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова на Україні / І. Нечуй-Левицький // Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал (Київ). – 1907. – Т. 1. – Янв. – С. 8, 42, 45.

багатолітні товариські стосунки) до “єднання в справі нашої мови”, “повної терпимості до мовних одмін (діалектних – І. Р.) на практиці”¹³¹.

Серйозні розходження в поглядах і відверті конфлікти між галичанами й наддніпрянцями не зменшували прагнення до української соборності. Мабуть, причину цього варто шукати не тільки у сфері почуттів, ірраціонального чинника, що служив основою для формування національного міфу, але й у врахуванні чисто прагматичних інтересів. Роль Галичини в національному русі значною мірою була похідною від Наддніпрянщини, яку не випадково називають “Великою Україною”. По-перше, галицькі русини не мали достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, щоб самостійно розв’язати ключові завдання національного руху – стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформувані власну цілісну національну концепцію історії. “Всього этого, – писав російський вчений О. Пипін, – никакъ не могли бы создать сами галичане при бѣдности ихъ матеріальныхъ средствъ, ... при являвшемся отсюда недостаткѣ дѣятелей и учено-литературнаго опыта”¹³². Українські діячі з Наддніпрянщини за інтелектуальним рівнем загалом переважали своїх галицьких колег (за винятком І. Франка, який був швидше не продуктом австрійської системи, а талановитим самородком)¹³³. Перечитуючи галицькі часописи 1860-х років, К. Студинський звернув увагу, що “в них не було нічого рівного по достоїнству” з передруками творів наддніпрянських авторів П. Куліша, М. Костомарова та ін. “Те саме можна сказати і про театр русько-галицький”, репертуар якого був переважно східноукраїнський¹³⁴. А. Вахнянин визнавав, що “рішучий перелом, чи переверот в поглядах наших на літературу руську” зробили саме твори наддніпрянських письменників¹³⁵.

По-друге, ідентифікація з Наддніпрянщиною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у Галичині полякам. Елементи модерної української національної ідентичності, передусім літературна мова за прикладом творчості наддніпрянських письменників І. Котляревського, Т. Шевченка та ін., були перенесені з підросійської України на галицький ґрунт, що допомогло в протистоянні з місцевими поляками¹³⁶. Цьому об’єктивно “посприяла”

¹³¹ Кострова М. Кость Паньківський і Борис Грінченко у літературних і громадських взаєминах (за матеріалами їх листування 1889–1906 рр.) / М. Кострова // Бібліографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909–1939): напрями діяльності та постаті: зб. наук. праць / [упоряд. і заг. ред. текстів Л. Ільницької; відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2010. – С. 273, 278.

¹³² Пытинъ А. Малорусско-галицкія отношенія. Замятка / А. Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – 1881. – № 1. – С. 408.

¹³³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – Київ, 1996. – С. 82. Галичанин Т. Окуневський писав М. Драгоманову 18 лютого 1886 р. про брак інтелектуальних і матеріальних сил серед місцевої інтелігенції: “У нас є волі ширіо багато”, але немає “ні сили грошевої, ані інтелігенції, котра б силою аргументів відразу сокрушала сильних. Один Франко межі нами, а більше хоть з свічкою шукай ...” (див.: Переписка М. Драгоманова з д-ром Т. Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / [зладив і видав М. Павлик]. – Львів, 1905. – С. 27).

¹³⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 94.

¹³⁵ Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне виданє) / [зладив К. Студинський] / А. Вахнянин. – Львів, 1908. – С. 43.

¹³⁶ Шпорлюк Р. Створення України / Р. Шпорлюк // Людина і світ (Київ). – 2000. – № 3. – С. 9.

русифікаційна політика російського царизму, особливо Емський указ 1876 р., що спонукало до культурної експансії наддніпрянських громадівців у Галичину в пошуках можливостей для легальної української діяльності. Етнонім “українці”, по суті, запозичений галичанами в наддніпрянців (бо до середини XIX ст. він практично не використовувався як самоназва або в урядовому вжитку в Галичині, країни мали офіційну назву “русини, “руські”, по-німецьки “Ruthenen” тощо), дав змогу подолати русофільство як національно-політичну орієнтацію частини галицького суспільства, зблизити дві “гілки” національного руху¹³⁷. Група українських парламентських послів улітку 1915 р. звернулася до австрійського уряду з проханням постійно вживати для означення краян сучасний етнонім “українці”, що було наслідком поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємин на початку XX ст., засвідчило “завершення певного етапу в процесі національного самоусвідомлення українців”¹³⁸.

Отже, незважаючи на регіональні особливості та різницю політичних режимів на етнічних українських землях (після конституційних реформ і демократизації суспільного устрою в Австро-Угорській імперії в 1860–1870-х роках, тоді як Росія залишалася “тюрмою народів”), серед інтелігенції як провідника національного руху посилювалося відчуття єдності русько-українського простору. Місцеве населення зусиллями освічених верств суспільства по обидва боки австро-російського кордону усвідомлювало свою належність до українського (“руського”, “малоруського”) народу, окремого від польського й російського. Більш-менш регулярні контакти галичан і наддніпрянців на особистісному рівні (хоч і невеликої кількості осіб: з одного боку, між Я. Головацьким, І. Вагиловичем, Д. Зубрицьким, а з другого – М. Максимовичем, О. Бодянським, П. Лукашевичем, І. Срезневським та деякими ін.) було започатковано із середини 1830-х років, як правило, через листування й обмін літературою. Тенденція до активізації відносин намітилася в останній третині XIX ст., коли в умовах поглиблення репресій російського царизму щодо українства наддніпрянські діячі звернули посилену увагу на Австро-Угорщину, з її конституційними можливостями, що сприяло перенесенню в Галичину центру українського руху. Так само галицькі народовці шукали ідейної і матеріальної підтримки в протистоянні з домінуючим у краї польським рухом.

Наддніпрянсько-галицькі взаємини, попри цензурні перешкоди, в умовах політизації українського національного руху в кінці XIX – на початку XX ст. активізувалися в різних формах: як і раніше, переважно за допомогою листування, публікації в галицькій періодиці праць наддніпрянських авторів, а також через наукову співпрацю, особисті періодичні візити наддніпрянських діячів у Галичину, зокрема на відпочинок (рідше – галичан на Наддніпрянщину), діяльність політичних емігрантів з підросійської України в краї, спільне відзначення ювілеїв видатних українських діячів тощо. Однак взаємовідносини українських діячів не набули масового характеру як через об’єктивні причини (зокрема, відмінність політичної культури, вузький прошарок національно свідомої інтелігенції як провідної верстви суспільства, особливо в Росії, урядові переслідування, брак коштів тощо), так і суб’єктивні. Суперечності в наддніпрянсько-галицьких взаєминах з особливою силою проявилися в період української революції 1917–1921 рр., що на тлі несприятливих зовнішньополітичних обставин спричинило відмінне бачення перспектив національного руху.

¹³⁷Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури... – С. 137, 144, 145.

¹³⁸Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви “українці” / В. Расевич // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 172, 173, 177.